

ПЕРЕДУМОВИ, ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ З ПОТЕРПІЛИМ**PRECONDITIONS, GROUNDS, AND CONDITIONS ON EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY DUE TO RECONCILIATION OF AN OFFENDER AND A VICTIM**Ізраєлян А.О., аспірант
кафедри кримінального права*Національного університету «Одеська юридична академія»*

Статтю присвячено дослідженню передумов, підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим. На основі аналізу законодавства, судової практики та наукової літератури обґрунтовано, що використовуючи поняття «підстава», «умова», «передумова» звільнення від кримінальної відповідальності науковці пишуть про одні й ті ж самі категорії, але іншими словами. В кожному разі мова йде про необхідні обставини, які повинні бути наявні щоб звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Зроблено висновок, що такі обставини слід називати «підстави звільнення від кримінальної відповідальності», що виходить як з етимологічного тлумачення слова, так і змістового навантаження, яке в нього закладено законодавцем при використанні в КК України. Підставами звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є: примирення з потерпілим; вперше вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів; відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Зазначений перелік підстав є вичерпним, а тому правозастосовчі органи не мають права вимагати від особи, щодо якої вирішується питання про звільнення, здійснення інших дій.

Виокремлення передумови звільнення від кримінальної відповідальності лише переважує понятійно-категоріальний апарат інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Поняття умова в контексті звільнення від кримінальної відповідальності слід вживати коли є певні вимоги до поведінки суб'єкта, якого звільняють, тобто яких вимог необхідно дотримуватись уже після прийняття рішення суду стосовно звільнення такої особи від кримінальної відповідальності та недотримання яких призводить до кримінально-правових наслідків. Аналіз ст. 46 КК України не містить ніяких вимог до поведінки суб'єкта, яких необхідно дотримуватись уже після прийняття рішення суду стосовно звільнення. Тобто законодавець не висуває жодних вимог до особи, яку звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України, тому аналізований вид звільнення є безумовним.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим.

The article deals with preconditions, grounds, and conditions on the exemption from criminal liability due to the reconciliation of an offender and a victim. Based on the analysis of legislature, case-law, academic literature it is stated that by using terms 'preconditions', 'grounds', 'conditions' of exemption from criminal liability scholars, in fact, utilize the same categorizes but by using different words. Each time they say state about necessary circumstances that should be present to exempt a person from criminal liability.

It is concluded that such circumstances should be labeled as 'grounds to exempt from criminal liability that is inferred both from the etymology of the word and the content that was put into it by the legislator to the Criminal Code of Ukraine (CC of Ukraine). Grounds for exemption from criminal liability due to reconciliation of an offender and a victim are the following: reconciliation with a victim; either a criminal misdemeanor or reckless non-grave crime was committed for the first time except for corruption offence, criminal offences that are connected to corruption, violation of traffic rules or rules of operation of vehicles by persons who operated them under the influence of alcohol, narcotics, medication, etc.; compensation of the losses or damage inflicted. The abovementioned list of grounds is full and therefore law-enforcement bodies cannot demand performing any additional activities from the person in whose respect the issue of exemption from criminal liability is considered.

Allocation of preconditions for exemption from criminal liability only overloads the conceptual framework of the institute of exemption from criminal liability.

The concept of 'condition' within the context of exemption from criminal liability should be utilized when there are certain requirements for an attitude of a person to be exempted from criminal liability i.e., requirements to be met after a court's decision to exempt from criminal liability has been passed and noncompliance with which leads to criminal-law consequences. Analysis of Art. 46 of CC of Ukraine does not contain any requirements to the person's attitude that should be met after the decision to exempt from criminal liability was delivered. As the legislature does not impose any requirements to a person exempted from criminal liability under Art. 46 of CC of Ukraine, the analyzed type of exempt from criminal liability is unconditional.

Key words: exemption from criminal liability, grounds for exemption from criminal liability due to reconciliation of an offender and a victim.

Постановка проблеми. Закриття кримінального провадження зі звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим можливе лише за наявності обставин, вичерпний перелік яких наведено у ст. 46 КК України. Відповідно до Постанови «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» особу можна звільнити від кримінальної відповідальності лише за наявності визначених у КК України умов і підстав.

Вирішення питання про сутність підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності є необхідним етапом у з'ясуванні причин, за яких особа, що вчинила кримінальне правопорушення і для якої повинна настати кримінальна відповідальність за нього, може (або навіть повинна) бути позбавлена державою цього [1, с. 51].

Стан дослідження. У різні періоди розвитку науки кримінального права багато вчених приділяли увагу дослідженню інституту звільнення від кримінальної відповідальності та розкриттю змісту умов звільнення, зокрема, Х. Д. Алікперов, П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров, В. С. Єгоров, О. О. Житний, О. В. Ковітіді, О. С. Козак, В. Т. Малайренко, А. А. Музика, Т. Б. Ніколаєнко, В. Ч. Песлякас, В. П. Тихий, П. В. Хряпінський та інші. Однак чимало питань залишаються малодослідженими. Так, в науковій літературі немає єдиної думки щодо передумов, підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності. Так, у своїх дослідженнях вчені вживають: умови та підстави звільнення, передумови та підстави, просто вказують на підстави чи лише на умови звільнення від кримінальної відповідальності. Ускладнює ситуацію й те, що КК України не розмежує

передумови, підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності. Між тим вирішення цього питання є не лише значущим для розвитку та вдосконалення понятійного апарату кримінально-правової науки, а й запорукою дотримання закону та забезпечення прав людини при притягненні особи до кримінальної відповідальності та при звільненні від неї [2, с. 88].

Враховуючи численні підходи вчених щодо даних категорій **метою даної статті** є аналіз кожної із них, що дасть можливість для висновку щодо доцільності їх використання в контексті інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Тлумачний словник визначає підставу як нижню опорну частину якого-небудь предмета, споруди; основу; те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь; те, чим пояснюються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь [3, с. 782]. У словнику С. І. Ожегова основа (синонім підстави) визначається як внутрішня опорна частина предмета; джерело, головне, на чому будується що-небудь, що є сутністю чого-небудь; вихідні головні положення чого-небудь [4, с. 422]. Підстава – це те головне, на чому базується, ґрунтується звільнення від кримінальної відповідальності [5, с. 100].

С. Г. Келіна вказує, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності може бути названа така обставина чи сукупність підстав, які відповідають трьом ознакам: 1) вони не лише найбільш суттєві та необхідні для застосування норм про звільнення, але і характеризують скоєний злочин чи особу злочинця; 2) вони характеризують злочин і злочинця на час вчинення суспільно небезпечного діяння чи оцінки його органами правосуддя; 3) між «підставою» та нормою про звільнення існує нероздільний зв'язок, тобто при наявності обставин, які належать до «підстав», завжди чи за загальним правилом, може бути застосовано звільнення від кримінальної відповідальності [6, с. 47-48].

Необхідно підтримати позицію С. Г. Келіної, яка зазначає, що «питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності постає тоді, коли, з одного боку, є підстави для притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності, а з іншого – є об'єктивні підстави (скоєння злочину невеликої суспільної небезпеки, скоєння такого злочину вперше, вплив значного проміжку часу після моменту його вчинення та ін.), які дозволяють звільнити особу від кримінальної відповідальності» [6].

В свою чергу, В. Сверчков вважає, що підстава – це сукупність допустимих достатніх ознак (умов) для звільнення від кримінальної відповідальності. Відсутність хоча б однієї з названих умов у разі, якщо вона необхідна у зв'язку зі здійсненням конкретного злочинного діяння, виключає застосування даної підстави звільнення від кримінальної відповідальності [7, с. 57]. І. М. Андрющенко вважає, що як і будь-яке інше явище об'єктивної дійсності, «звільнення від кримінальної відповідальності має свою підставу, тобто причину, котра «спрацьовує» лише за певних умов» [8, с. 62].

Т.Т. Дубінін під підставами звільнення від кримінальної відповідальності розуміє притаманні тому чи іншому суспільно небезпечному діянню об'єктивні обставини, які з урахуванням законодавчої оцінки в сукупності є необхідні та достатні для обґрунтування висновку суду про те, що скоєне суспільно небезпечне діяння не становить великої суспільної небезпечності, а винна особа може бути виправлена без застосування кримінального покарання [9, с. 85-86]. Проте, як зазначає О.О. Житній, пропозиція цього автора знаходить підстави звільнення лише в ознаках, які характеризують вчинений злочин, виглядає не бездоганною, оскільки сфера дослідження таким чином не виправдано звужується, тим більш, що згідно з чинним законодавством вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності пов'язується не

лише з ознаками вчиненого діяння, але й з посткримінальною поведінкою особи, яка це діяння вчинила. Крім того, звільнення від кримінальної відповідальності можливе й у випадках вчинення деяких тяжких й особливо тяжких злочинів, які аж ніяк не можна розцінити як такі, що не становлять великої суспільної небезпеки [1, с. 52]. В ППВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» в свою чергу визначено, що підставою звільнення може бути або певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує (дійове каяття, примирення винного з потерпілим, припинення злочинної діяльності та добровільне повідомлення про вчинене тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строків давності).

В свою чергу, О.В. Наден вважає, що у зв'язку з тим, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення суспільно небезпечного діяння, яке відповідає всім ознакам складу злочину, передбаченого кримінальним законом, і що саме з цього моменту між особою, яка таке діяння вчинила, та державою складаються кримінальні правовідносини, можна дійти висновку, що самої лише наявності кримінально-правових відносин між особою та державою ще не досить для звільнення такої особи від кримінальної відповідальності. Вона також звертає увагу й на те, що в таких правовідносинах держава повинна лише покласти на особу кримінальну відповідальність, а не звільнити її від такої [2, с. 90-91].

Не підтримує вищезазначений підхід П. В. Хряпінський, який зауважує, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності слід вважати головну обставину, що безпосередньо з необхідністю зумовлює це правове явище. Вчений зазначає, що вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК України є підставою кримінальної відповідальності, відтак, один і той самий юридичний факт у вигляді «вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину» не може бути одночасно двоєдиною підставою кримінальної відповідальності та звільнення від неї. На його думку, причина цього суперечливого погляду полягає у невизначеності місця та значення певною сукупністю обставин, що тією чи іншою мірою зумовлюють звільнення від кримінальної відповідальності [10, с. 157].

Ю.В. Баулін вказує, що підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності визнається або певна її посткримінальна поведінка, яка заохочується державою (наприклад, добровільна відмова від доведення злочину до кінця, діяльне або щире каяття, примирення з потерпілим, повідомлення про певний злочин тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, вплив строку давності тощо), з якою КК України пов'язує звільнення особи від кримінальної відповідальності. Кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризується притаманній тільки цьому виду передумовою та підставою, тому кожний вид застосовується самостійно і не може замінити один одного або сполучатися з іншим [11, с. 202].

Окремо слід відмітити, що в КК України неодноразово (близько 100 разів) зазначено саме термін «підстава». Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України – підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України; ч. 2 ст. 20 КК України – визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру; ч. 4 ст. 32 КК України – повторність відсутня, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за цей кримінальний правопорушення було погашено або знято; ст. 33 КК України – сукупністю кримінальних пра-

вопорушень визнається вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жодне з яких її не було засуджено. При цьому не враховуються кримінальні правопорушення, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом; ст. 44 КК України «Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності»; ч. 3 ст. 65 КК України – підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини за вчинене кримінальне правопорушення, визначаються статтею 69; ст. 96³ КК України – підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є: «1) вчинення її уповноваженою особою ...»; та ін.

Таким чином, терміном підстава законодавець позначає щось головне, необхідне. Крім підстав науковці виокремлюють умови звільнення від кримінальної відповідальності. Нерідко у дослідженнях звільнення від кримінальної відповідальності поняття «підстави звільнення» взагалі відсутнє. Так, С.С. Яценко виокремлює лише умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, якими вважає вчинення злочину вперше, вчинення злочину невеликої тяжкості, особа після вчинення злочину щиро покаялась, активно сприяла розкриттю злочину, повністю відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду [12, с. 99].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «умова» визначена по-різному: як взаємна усна чи письмова домовленість про що-небудь; як угода, договір; як взаємні зобов'язання сторін, що домовляються, запропоновані для укладення, дотримання угоди, договору; як необхідна обставина, яка уможливила здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; як правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; як правила, виконання яких забезпечує що-небудь; як сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь [3, с. 1295]. У словнику С. І. Ожегова умова визначена як обставина, від якої що-небудь залежить; вимога, що пред'являється до однієї зі сторін, які домовляються; усна чи письмова угода про що-небудь, домовленість; правила, встановлені в якій-небудь галузі життя, діяльності; обстановка, в якій відбувається що-небудь; дані, вимоги, з яких треба виходити [4]. Узагальнюючи зазначені визначення А.А. Вознюк вказує, що умову звільнення від кримінальної відповідальності доцільно визначити як вимогу, що висувається для звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин [13, с. 236].

В свою чергу вчені дають абсолютно різні визначення умови звільнення від кримінальної відповідальності:

– зазначені в правовій підставі об'єктивні або суб'єктивні ознаки, відповідність яким фактичних обставин справи зумовлює необхідність (або можливість) здійснення вказаного в цій нормі виду звільнення [14, с. 13].

– зустріпають обставини формального характеру, котрі за бажанням законодавця можуть змінюватись [8, с. 62].

– ті явища, які викликають саму постановку питання про звільнення від кримінальної відповідальності [15, с. 62].

– сукупність обставин наявності яких вказує на підставу для застосування розглядуваного інституту [16, с. 100].

– вимоги до подальшої поведінки особи після постановлення рішення про її звільнення, від яких залежить остаточність такого звільнення [12, с. 193].

В окремих нормах інституту звільнення від кримінальної відповідальності зазначено вимоги до поведінки

суб'єкта, якого звільняють, тобто яких вимог необхідно дотримуватись уже після прийняття вироку суду стосовно звільнення такої особи від кримінальної відповідальності та недотримання яких робить звільнення як таке недійсним. Такі вимоги у юридичній літературі мають назву умови звільнення від кримінальної відповідальності [6, с. 171]. Умови звільнення від кримінальної відповідальності – це вказані у правовій підставі звільнення об'єктивні або суб'єктивні ознаки, відповідність яким фактичних обставин справи визначає необхідність (або можливість) здійснення вказаного в даній нормі виду звільнення [14, с. 59-60].

У ППВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12 умову звільнення особи від кримінальної відповідальності визначено як вчинення нею певного умисного злочину, незалежно від того, закінчено його чи ні, вчинений він одноособово чи у співучасті.

В свою чергу, в науковій літературі вказують на недоцільність визначення умов звільнення та вказують, що слід вживати в даному аспекті категорію «передумова».

Передумова – це щось, що передує розглядуваному явищу, без наявності чого розглядуване явище не існувало б [4]. Останнім часом все частіше в науковій літературі вчені почали вказувати на «передумови» звільнення від кримінальної відповідальності. Так, Ю.В. Баулін зазначає, що при дослідженні звільнення від кримінальної відповідальності слід виділяти передумови та підстави такого звільнення. Саме передумови, а не умови (оскільки умова – це певні вимоги, з яких слід виходити, вимога, пред'явлена однією зі сторін, а передумова – це щось, що передує розглядуваному явищу, без наявності чого розглядуване явище не може існувати тощо), та підстави (як причини, достатні природи, що виправдовують щось) [17, с. 72].

Позиція вченого підтримується правниками, які вказують, що встановлення в діянні особи всіх ознак складу злочину є передумовою звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності [14, с. 152], зокрема вчинення особою певного виду злочину [18, с. 20] чи вчинення злочину певного ступеня тяжкості [19, с. 20].

В свою чергу відповідно до ППВСУ, який у п. 2 Постанови від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд (суддя) під час попереднього, судового, апеляційного або касаційного розгляду справи повинен переконатися, що діяння, яке поставлено особі за провину, дійсно мало місце, що воно містить склад злочину і особа винна в його вчиненні, а також що умови та підстави її звільнення від кримінальної відповідальності передбачені КК України. Тільки після цього можна постановити (ухвалити) у визначеному КПК порядку відповідне судове рішення.

Ми вже наголошували раніше на тому, що звільнити від кримінальної відповідальності можна лише ту особу, яка зобов'язана її понести, тобто особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Адже саме вчинення кримінального правопорушення сигналізує про те, що правозастосував повинен відреагувати на це визначеними в законі засобами, вдавшись або до застосування кримінальної відповідальності, або до звільнення від неї. Є. С. Тенчов зауважує, що у разі відсутності підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності, не може ставитись питання про звільнення від такої відповідальності, оскільки ніхто не вправі звільнити особу від тих кримінально-правових наслідків її діяння, які й настати не можуть [20, с. 13].

Таким чином, можна підсумувати, що деякі науковці є прихильниками чіткого розподілу в його структурі

передумов, підстав та умов звільнення, відповідно до якого передумовою звільнення є обставина, що надає лише можливість ставити питання щодо звільнення; підстава – це причина звільнення, а умови – додаткові формалізовані обставини, що сприяють «розвитку» цієї причини в результат [21, с. 292].

Висновки. Використовуючи поняття «підстава», «умова», «передумова» звільнення від кримінальної відповідальності науковці пишуть про одні й ті ж самі категорії, але іншими словами. Тобто в кожному разі мова йде про необхідні обставини, які повинні бути наявні щоб звільнити особу від кримінальної відповідальності. Вважаємо, що такі обставини слід називати «підстави звільнення від кримінальної відповідальності», що виходить як з етимологічного тлумачення слова, так і змістового навантаження, яке в нього закладено законодавцем при використанні в КК України.

Щодо, так званого широкого підходу щодо «підстави звільнення від кримінальної відповідальності», коли маються на увазі види звільнення, вважаємо, що в такому аспекті термін підстава вживати не доцільно, так як такий підхід призводить до плутанини, в даному випадку доречно вживати поняття «види звільнення».

Поняття умова в контексті звільнення від кримінальної відповідальності на нашу думку слід вживати коли є певні вимоги до поведінки суб'єкта, якого звільняють, тобто яких вимог необхідно дотримуватись уже після прийняття рішення суду стосовно звільнення такої особи від кримінальної відповідальності та недотримання яких призводить до кримінально-правових наслідків (наприклад, ст. 47 КК України містить умову – «... протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилитиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку»).

Виокремлення передумови звільнення від кримінальної відповідальності на нашу погляд лише перевантажує понятійно-категоріальний апарат інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Вважаємо, що вчинення особою кримінального правопорушення є підставою звільнення від кримінальної відповідальності, так само як

і інші підстави, які передбачені в кожній конкретній статті, що передбачає звільнення від кримінальної відповідальності. А той же час аргумент, що вчинення кримінального правопорушення не може бути одночасно підставою притягнення до кримінальної відповідальності та звільнення від неї, нам видається не цілком обґрунтованим в силу того, що звільнення від кримінальної відповідальності є одним із заходів кримінально-правового характеру, який поряд з іншими заходами, серед яких і покарання, застосовується до особи винної у вчиненні кримінального правопорушення. Тому, виходячи із правової природи звільнення від кримінальної відповідальності цілком логічно, що серед підстав необхідних для його застосування є вчинення кримінального правопорушення.

Якщо екстраполювати вище проведений аналіз, щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, можна виокремити його наступні підстави:

– примирення з потерпілим;

– вперше вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів;

– відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Зазначений перелік підстав є вичерпним, а тому правозастосовчі органи не мають права вимагати від особи, щодо якої вирішується питання про звільнення, здійснення інших дій.

Аналіз ст. 46 КК України дає можливість зробити висновок, що дана норма не містить ніяких вимог до поведінки суб'єкта, яких необхідно дотримуватись уже після прийняття рішення суду стосовно звільнення. Тобто законодавець не висуває жодних вимог до особи, яку звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України, тому аналізований вид звільнення є безумовним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: Монографія. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 320 с.
2. Наден О.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: монографія. Харків: Право, 2003. 224 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1428 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка; под. ред. Н. Ю. Шведовой. [10-е изд.]. М.: «Советская Энциклопедия», 1973. 846 с.
5. Луцко Ю.В., Микитчик О.В. Умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом. *Наше право*. 2016. № 1. С. 99-106.
6. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. М.: Наука, 1974. 231 с.
7. Сверчков В. Пределы допустимого компромисса в институте освобождения от уголовной ответственности. *Уголовное право*. 2003. № 3. С. 57-62.
8. Андрищенко І. М. Звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом. *Наше право*. 2004. № 2 (2 ч.). С. 60-66.
9. Дубинин Т.Т. Основания освобождения от уголовной ответственности. *Уголовное право в борьбе с преступностью* М.: ИГПАН, 1982. 157 с.
10. Хряпінський П.В. Як підстава звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. № 1. 2015. С. 151-163.
11. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: [моногр.]. К.: Атіка, 2004. 296 с.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [відп. ред. С.С.Яценко]. [4-те вид., переробл. та доповн.]. К.: А.С.К., 2006. 848 с.
13. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань: монографія. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.
14. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: автореф. дис... канд. юрид. наук. Х., 2003. 20 с.
15. Козак О. С. Правові підстави звільнення від кримінальної відповідальності. *Наше право*. 2004. № 4. С. 59-62.
16. Егоров В. С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. М.: Московский психолого-социальный институт. 2002. 279 с.
17. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: [моногр.]. К.: Атіка, 2004. 296 с.
18. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.08; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Х., 2003. 20 с.
19. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук. Х., 2007. 20 с.
20. Тенчов Э. С. Специальные виды освобождения от уголовной ответственности. Иваново: Иванов. гос. ун-т, 1982. 48 с.
21. Куц В. М. Проблеми кримінальної відповідальності: навчальний посібник. К.: Національна академія прокуратури України. 2013. 322 с.